

Mojoj ћerki Bugu Krciuiћ

ПРЕДГОВОР

Припадник генерације храбрих интелектуалаца и великих патриота међу којима су: Дероко, Страхина Бане Нушић, Краков, Сондермајер, Кирхнер...

Херој Првог светског рата, након Другог је стављен на листу за ликвидацију, по кратком поступку. Већина ствари из његовог живота није било познато јавности. Велика вероватноћа да би потпуно склизнуо у заборав да није једини који за живота није носио монашку ризу, а сахрањен је у порти манастира Хиландар.

На Светој Гори, у центру српске духовности, радознале посетиоце интригира камени споменик на коме је уклесано име Ђорђе С. Рош. Ко је тај Рош? Немац, Француз, Јеврејин?

Ратник. Пилот. Колекционар. Бизнисмен. Полиглот. Дипломата. Верник. Мецена. Почасни конзул. Добротвор и дародавац српске цркве. Живот јединог световног човека који почива на Атосу у хладу манастира био је попут филмске приче. Васпитаван као православац, након тешких рањавања постао је још већи верник. Неустрашив, храбар и горд човек. Спортиста, дипломата и ратни херој. Капетан инвалид. За пријатеље Ђура.

Између два светска рата носио је етикету Словенца, након Другог светског рата је декларисан као Немац.

Одликован орденом Белог орла трећег реда 1930. године. Као српски националиста своје корене је тражио преко словеначких предака до средњовековне Францу-

ске. Скромност му није била врлина али је редовно до-
нирао новац у хуманитарне фондове. Волео је да путује
авионом, да вози лимузине и носи скупа одела. Живот
Роша између два светска рата више је личио на живот
Великог Гетсбија него просечног Југословена.

Грооб Ђорђа Роша на Хиландару

Ђорђе С. Рови 20. 8. 1896. Београд – 3. 3. 1977. Неа Роба

КАКО САМ УПОЗНАО ЂОРЂА СЕБАСТИЈАНОВОГ РОША

Било је то, седамдесет четврте. Стизало се до Уранополиса врло тешко преко Холомона, узаним путем.

Ђорђе се на шеталишту појављивао увече, пред сумрак.

Након што би отпливао неколико километара волео је да прошета са својом Љубицом. Личио је на Нехруа. Кратке панталоне, у белом са једном капом која личи на шајкачу. Пришао сам им и том приликом ме је позвао на вечеру.

Становао је у поткровљу троспратне куће једног столара.

На вечери је све било јако скромно. Рош ме је дочекао у кућном мантилу, црвене боје сав искрзан по ивицама. Видело се да му није претицало. Није био богат. Из даљих разговора са њим сазнао сам да је осиромашио у Аргентини, где је боравио до времена Перона. Сав капитал је уложио у акције путева и мостова након чега му је променом власти све конфисковано. После тога се вратио у Немачку где до њега долазе приче о Хиландару 60-тих година. Манастир је дошао у критичну фазу јер је број монаха пао испод оног броја колико може да служи тако велики манастир. У том случају манастир прелази под светогорску управу. Хиландар је смештао неколико хиљада људи после револуције у Царској Русији, а дошао је до броја од 7-8 калуђера.

Рош је осетио опасност да изгубимо Хиландар и одиграо је доста велику улогу.

Ђорђе Рош ме је први пут шверцовао на Хиландар. Нисам могао легално да одем. Да бисте добили дозволу морали сте да чекате до седам дана у Солуну да би у министарству за Западну Грчку добили дозволу да можете да посетите Хиландар. То је била тврда власт која ништа није хтела што је с црвеним пасошем да прими. Све што је долазило из Титове Југославије било им је велики непријатељ.

Исте вечери ме је позвао Рош да први пут посетим Хиландар. „Ја сутра водим неке немачке инжењере, можете са мном“, рекао ми је.

Наш манастир је у то време кубурио са водом. Трбало је погледати неке моторе који црпу воду. Пошто су то радили енгажеом, није нас контролисала полиција и није се морало ићи на царину. Тако сам први пут посетио Хиландар.

У Србији је Ђорђе пре рата имао јако добар бизнис. Сарађивао је и био близак пријатељ између осталог са Герингом. Због тога је након рата био проглашен за народног непријатеља и сва имовина му је била конфискована. Геринг главни мајстор за Луфтфахе помогао му је да пре рата добије авионе за нашу авијацију. Још увек имам то писмо које ми је дао. Генерал Симовић га је овластио, да све што је ради са Герингом, ради са сазнањем главног штаба. Односно војске Југославије. Прве авионе немачке су оборили југословенски месершмити. Наши месершмити су били исти као и они из Геринговог ешалона, то је успевао да уради Рош захваљујући својим експортним везама. Уосталом он се тада представљао као генерални конзул Краљевине Норвешке, захваљујући томе што му је жена коју је упознао 1924. Оста, потоња Љубица била Норвежанка. Коју је он увео у православље као што су његови родитељи који почивају у порти ма-

настира Раковица увели њега. Његовим везама је допринело и изванредно познавање немачког језика.

Све што су радили било је на корист Југославије, да не кажем Србије јер се радило о Југословенској војсци у отаџбини.

Имао сам прилике да видим и албум породичних фотографија са ентеријерима Рошових кућа у Београду које су конфисковане 46-те. На фотографијама су биле уметничке слике ентеријера куће у Бирчаниновој. Пошто се бавим новијом српском уметношћу од 18. века наовамо, запазио сам да су слике биле углавном страних уметника осредњих вредности и на моје питање: „Шта је с тим?“ одговорио је: „То су развукли Митре, Ђиласи и остали комунисти“. Ја сам му тражио тај албум и следеће године када сам му однео ужичку пршуту, кајмака и клековачу, однео сам му и благу вест да сам готово 99 посто уметничких слика које сам видео на његовим фотографијама нашао у Народном музеју, Музеју примењене уметности, Војном музеју, Историјском музеју...

Био је срећан што се вратило свом народу. Био је озарен тим податком.

Једино што тада нисам нашао, али сам нашао касније, била је слика Паје Јовановића, *Светии краљ Милуџин* направљена 1942. манастиру Грачаница. Јер га је Рош ангажовао да буде у савету за спашавање споменика заједно са Томиславом Карађорђевићем. По Рошовим сведочењима у његовој згради у Бирчаниновој био је један високи немачки официр кога је он искористио за спашавање Жиче и Грачанице.

*Паја Јовановић,
Светии Краљ
Милуџин*

Тај портрет сам нашао у Народном музеју у Нишу. Након 5-6 година пошто је умро Рош ја сам то јавио његовој ћерци, која је знала, јер тамо има и посвета да ради то као успомену на оно што су урадили за Грачаницу. Када сам био на функцијама у култури успео сам да вратим портрет у Грачаницу. Писао сам неким пријатељима у Нишу да се портрет на реверс преда манастиру Грачаница. Тако је отишао где је и намењен. Без обзира на реверс тамо ће и остати.

1975. је била када сам му однео благе вести, две године пред његову смрт. Још две године смо се дружили. Онда је дошла кобна '77. Кажу да је умро како је желео, с погледом на Хиландар, како сведочи његова Љубица.

Он је ставио ногу да уђе у барку, срце га је издало и ту се срушио, с погледом ка Хиландару.

Љубица ме је обавестила о томе, каже он је сад у Солуну, волео би да се сахрани поред својих родитеља.

Покушао сам да искористим познанство тадашњег министра културе Гвоздена Јованића. Питао ме је: Зашто се интересујем да се Рош сахрани у Србији?, кажем: јер сам сигуран да бисмо добили уметничке предмете које је чувао. Прво део заоставштине Анастаса Јовановића, потом слике Паје Јовановића. Што је врло важно, била је једна застава, стигла је до нас, из Првог српског устанка коју је добио преко Јелене Рошове ћерке наш западнонемачки митрополит који сада води Ваљевску епархију, Лаврентије. Он је добио на поклон и с њим је застава стигла у Србију.

Преко Катарине Јовановић наследнице Анастаса Јовановића, Рош је у Швајцарској добио највећи део оставине Анастаса Јовановића, прве личности на двору Обреновића. Слике Паје Јовановић су 2004. изгореле у пожару на Хиландару. Портрети краљевских породица: Марије, Петра и Александра. Једна верзија слике Круни-

сање цара Душана и једна драгоценна слика Бошко Јујовић иде на Косово.

У једном малом, закупљеном, простору у Уранополису у коме је држао колекцију било је и личне преписке и предмета који су се односиле на Бају Пашића. Ми смо од Душана, његовог брата добили за музеј Пашићев портрет који је сликао Паја Јовановић 1924–1925, пред Пашићеву смрт.

Након убеђивања министра, он је са жалошћу констатовао да није његова надлежност и упутио ме на министарство иностраних послова, мислећи да је тамо. Ја сам добио министра и пожалио се, поновио сам целу причу. Он ми је рекао да се извињава али да о томе не одлучује СИП, како се тада звао Секретаријат иностраних послова, него СУП.

Позовем Савезни СУП и кренем да причам, они ме прекину и кажу где сте ви? Ја кажем у Музеју. Сада ће доћи наш сарадник код вас. Убрзо је дошао један млади инспектор са значком. Представио се и прво питање му је било: „Да ли ја знам ко је Рош?“ „Вероватно знам, али ви изгледа не знате.“

Кроз разговор се он распитивао због чега се интересујем да се Рош сахрани у Србији. Рекао сам му зато што сам сигуран да ћемо добити драгоцене ствари за нашу културну баштину. Он је питао: „Да ли ви можете да јемчите, да ћемо ми то добити?“, па да они одлуче да допусте сахрану? То је мени личило на ценкање, и јако је ружно било. Ја нисам напросто могао да кажем: Оста ако ви нама дате потврду да нам дате те ствари ми ћемо допустити сахрану. Него сам окренуо Љубицин телефон и рекао: „Сахрањујте како знате!“ Притом сам мислио да ће га сахранити на гробљу у Уранополису. Прве године када сам отишао да га обиђем још увек није имао камени крст који сада има, био је обичан дрвени крст.

Још нешто морам да сведочим, врло важно што ми је Рош испречао. После Подгоричке скупштине кад је дошла тзв. Божићна побуна каже: „Господине Кусовац, мене су послали у Црну Гору са мојим пуком, да подржимо присталице Подгоричке скупштине. За уједињење народа. Послали су нас али нам нису дали стреливо. Без муниције.“

Тај пук је само отишао да фигурира. То сведочанство се мора узети у обзир.¹

*Интервју са Николом Кусовцем,
историчарем уметности и
личним пријатељем Ђорђа С. Роша
У Београду 17. 4. 2021.*

¹ Краљ Никола је молио свог унука да му омогући повратак у Црну Гору као суверена и легитимног владара, али је маршал Франше д'Епере то спречио, прецизно и искрено објашњавајући Александру Карађорђевићу због чега то није могуће. Објаснио му је да, ако се не створи Краљевина СХС, Срби никад неће добити излаз на море, јер је Солун обећан Грцима због одобрења стварања Солунског фронта и прихватања савезничких трупа на своју територију за време рата. Србима је остало у понуди само Црногорско и Далматинско приморје, али само у оквиру заједничке државе, односно Југославије. Уколико то Србија не прихвати, одређене територије, нпр. Истра, Далмација с острвским архипелагом и Црногорско приморје, по одредбама Лондонског уговора припаће Краљевини Италији. Управо због тог аргумента, престолонаследник Александар Карађорђевић није имао другу могућност него да прихвати уједињење.

Нажалост, краљ Никола и део црногорског народа то нису разумели, па су се одупрли таквим стремљењима и опредељењима будућег краља Александра Карађорђевића. Неспоразум је довео до сукоба и великог раздора међу браћом и рођацима. Тако су велике силе, по старом систему „завади на владај“, посвађале братске народе, иако су им они били искрени савезници у Великом рату. Прим. аутора

Никола Кусовац²

2 Никола Кусовац је српски историчар уметности и кустос Народног музеја у Београду, у коме је обављао функцију шефа Одељења за историју уметности. Спада у најзначајније српске ликовне критичаре. За време свог вишедеценијског рада одржао је преко хиљаду предавања и водио на стотине хуманитарних акција. Радио је и на спасавању српског културног наслеђа и блага и његовом пребацивању у Србију. У интервјуу је говорио о познанству са Ђорђем Рошом које је почело у Уранополису седамдесетих година и како га је то познанство неколико година касније довело у положај преговарача између породице Рош и тадашње службе Државне безбедности да би се добила дозвола за сахрану Ђорђа Роша у Србији. Породица је била вољна да врати у Србију све предмете важне за наше културно наслеђе уколико држава дозволи да се Ђорђе сахрани поред својих родитеља у порти манастира Раковица. Преговоре је прекинуо када су званичници из службе Државне безбедности тражили писану гаранцију од породице да ће све уметнине вратити у Србију јер му је то личило на уцену. Због великог значаја у спашавању Хиландара Ђорђе Рош је постао једини цивил сахрањен у манастирској порти. У наредним годинама породица је скоро све ствари из колекције вратила у Србију. Остало је неколико слика Паје Јовановића које су изгореле у пожару на Хиландару.

РОШОВИ У СРБИЈИ

Најстарији син судије Михаела и Јере Рош (рођене Ојштрек), Себастијан, родио се 9. јануара 1839, а након њега у наредним годинама и још два брата и три сестре. Започето школовање у Трбовљу, Себастијан је наставио у Немачкој гимназији у Цељу (1850–52). Студирао је на Високој техничкој школи у Грацу (1859–63) а од лета 1963. одлази на политехнички универзитет у Бечу где и дипломира 1966. За време студирања био је асистент при градњи државне железнице. На лето 1875. се сели у Загреб, ту упознаје своју будућу жену Антонију, а две године касније, 1881. године као грађевински инжењер и предузетник, долази у Београд. Исте године оснива грађевинску фирму за изградњу железничких пруга, путева и мостова. Отворио је прву фабрику у Србији за импрегацију железничких прагова. Отворио је савремене каменоломе из којих је користио материјал за градњу зграда, трасирање

*Себастијан Рош, фото.
приватни архив Ђине Шенк
Рош*

и поправку путева, железничких пруга и ограда. Од камена из свог каменолома сазидао је ограду и стубове око Саборне цркве у Београду 1884. Између осталог, изградио је мост преко Нишаве у Пироту, а за изградњу моста преко Колубаре код Ваљева први је у Србији употребио цемент као грађевински материјал. Заједно са супругом Антонијом 1987. прелази у православну веру.

Указом Намесништва Краљевине Србије, 1890. године Себастијан Рош постављен је за државног саветника за градњу. На тој дужности је био до 1896. Стално је био у контакту са Словенцима: Његова друга зграда на углу улица Бирчанинове и Краља Милутина често је било место окупљања словеначких политичара, инжењера, новинара и пријатеља. Због својих гостију и станара често је био саслушаван, а кућа и породица били су под присмотром. У њој је становао Нико Жупанић, а стан и атеље у њој користио је и сликар Паја Јовановић. Један од завереника Антоније Антић је пре Мајског преврата становао у кући Себастијана Роша у Бирчаниновој 24, Рошови су се 1898. одатле преселили недалеко, у своје ново здање на углу Катићеве и Бирчанинове. Вероватно су се управо под кровом куће у Бирчаниновој 24 вршиле припреме за атентат на краља Александра и краљицу Драгу Обреновић. У париској заоставштини Ђорђа Роша се нашао „дневник за најмањи џеп мундира“ аутора пуковника Лазе Петровића, ађутанта Александра Обреновића, представљен јавности 2008. од стране кустоса Народног музеја у Чачку Радомира Бојовића. У нотесу се налазе описи 40 дана најдубље династијске кризе. Велика је вероватноћа да је Себастијан нотес добио баш од Антића који је учествовао у Мајском преврату, а Ђорђе наследио од свог оца.

Себастијан је био и лични пријатељ Николе Пашића, мада никада није приступио његовој странки. Према навођењу породице Рош, помогао је на смрт осуђеном Пашићу да пребегне у Бугарску након Тимочке буне 1883. Пашић који је као и Себастијан Рош по професији био инжењер и неко време радио на изградњи железнице у Аустро-Угарској, па је тако заслужио аустро-угарски пасош, био је иначе жестоки противник доласка железнице у Србију.

Као угледни Београђанин, веома је допринео улепшавању престонице, био је један од оснивача Друштва за улепшавање Врачара (1884) и његов председник. Бавио се нумизматиком, ловом и стрељаштвом. Његова збирка уметнина и других археолошких предмета је била једна од најбогатијих у Србији. Збирка се састојала од велике колекције старих новчића и драгоцене збирке грчког античког посуђа која је пре тога била у власништву руског дипломате у Београду. За збирку се интересовао Загребачки музеј, пошто је имао новчиће свих римских императора од Августа до пропасти Римског царства. Преко хиљаду римских, грчких и српских новчића је у збирци имао Себастијан пре него што је продао почетком Првог светског рата како би обезбедио новац за школовање посинка Мирка и Душаново и Ђорђево лечење пошто су обојица били рањени.

Сећање на детињство до завршетка студија описао је у спису *Моји младосїи сїомини*, који је писао од 1912. до смрти 1917. Себастијан Рош је сахрањен у дворишту манастира Раковица у Београду, а његов гроб препознатљив је по високом крсту од црвеног гранита.

Антонија Штукељ из угледне љубљанске угостиољске породице, власника гостионице Штукељ, са пр-